

Over de kennis van het Duitse nationaalsocialistische strafrecht in Nederland in de jaren dertig van de 20^e eeuw

Corjo Jansen

1. Inleiding

Nederlandse juristen oriënteerden zich in de 19^e en de eerste helft van de 20^e eeuw sterk op de Duitse rechtsbeoefening. Zij volgden de Duitse rechtsliteratuur nauwkeurig. Steeds luider weerklonken in deze Duitse literatuur aan het einde van de jaren twintig en het begin van de jaren dertig van de vorige eeuw stemmen dat het geldende Duitse strafrecht op de schop moest. Het had nauwelijks nog afschrikwekkende werking. Bestrafing moest voorop staan en geen ‘*Wohlfahrtspflege*’. Er was een harde aanpak nodig van de ‘gewoontemisdadigers’, lieden van allerlei slag die van diefstal, prostitutie en inbraken hun beroep hadden gemaakt en die in groten getale de Duitse straten onveilig maakten.³⁵ Een van de vertolkers van dit conservatieve gedachtegoed was Franz Gürtner (1881-1941), oorlogsveteraan en lid van de rechtsradicale Deutschnationale Volkspartei (DNVP). Hij was voorstander van de vestiging van een autoritaire staat en van een strafrecht dat ‘slagkracht’ had. Hij werd in 1922 minister van Justitie in Beieren en in 1932 rijksminister van Justitie.³⁶ Hij bleef dat na de machtsovername van Hitler (1889-1945) op 30 januari 1933. Duitse nationaalsocialistische juristen, niet alleen hoogleraren, maar ook hooggeplaatste politici, openden in Duitse kranten en tijdschriften vanaf 1933 de aanval op in het bijzonder het Duitse strafrecht. In korte tijd verschenen er twee belangrijke geschriften van officiële (ministeriële) zijde:

35 ‘Kentering in de criminele politiek?’, *Weekblad van het recht (W.)* 1933/12.569, p. 8; B.V.A. Röling, ‘Moderne strafvoltrekking in Duitschland, I’, *W.* 1933/12.642, p. 1-2 en ‘Moderne Strafvoltrekking in Duitschland, II’, *W.* 1933/12.643, p. 1-2. De zogeheten gewoontemisdadigers waren vaak oorlogsinvaliden (uit de Eerste Wereldoorlog) en/of slachtoffer van de grote economische malaise.

36 N. Wachsmann, *Hitlers gevangenen. De rechtsorde in Nazi-Duitsland*, Amsterdam: De Bezige Bij/Manteau 2005, p. 66 e.v.

- 1) *Nationalsozialistisches Strafrecht. Denkschrift des Preußischen Justizministers* (1934), Hrsg. Hanns Kerll (1887-1941);
- 2) *Das kommende Deutsche Strafrecht. Allgemeiner Teil* (1934), Hrsg. Franz Gürtner.³⁷

Kerll was minister van Justitie in Pruisen, Gürtner – zoals gezegd – rijksminister. Een van de belangrijkste auteurs in beide publicaties was Roland Freisler (1883-1945), op dat moment staatssecretaris van Justitie in Pruisen, president van het in 1934 opgerichte *Volksgerichtshof*.³⁸ Begin 1933 verschenen er nog twee ‘professorale’ geschriften, die grote bekendheid kregen in en buiten Duitsland:

- 1) *Liberales oder autoritäres Strafrecht* van Georg Dahm (1904-1963) en Friederich Schaffstein (1905-2001), hoogleraar in Kiel respectievelijk hoogleraar in Leipzig (vanaf 1935 in Kiel);
- 2) *Krisis und Neubau der Strafrechtsreform* van Erik Wolf (1902-1977), hoogleraar in Freiburg.

Het Duitse strafrecht uit de periode 1930-1950 staat bekend als ‘autoritair’.³⁹ Wat waren de centrale ideeën van dit autoritaire strafrecht? Ik vat ze als volgt (te) kort samen:

- 1) vergelding opnieuw als doel van het Duitse strafrecht;
- 2) het strafbaar stellen van nieuwe rechtswaarden (zoals schending van eer, ras, volk, volksgemeenschap en bloed);
- 3) de vervanging van het adagium *nullum crimen, nulla poena sine lege praevia* (geen strafbaar feit, geen straf zonder voorafgaande wettelijke strafbepaling) door *nullum crimen sine poena* (geen strafbaar feit zonder straf);
- 4) toelaatbaarheid van analogische toepassing van strafbepalingen;
- 5) de strijd tegen de ‘misdadige wil’, ofwel de ontwikkeling van een ‘*Willensstrafrecht*’ (‘wilsstrafrecht’), een strafrecht waarin de bestraffing van een strafwaar-

³⁷ Daarnaast verschenen er allerlei geschriften over het strafrecht van de Akademie für Deutsches Recht, zoals *Grundzüge eines Allgemeinen Deutschen Strafrechts* (1934). Vgl. ‘Nieuw Duitsch Strafrecht’, *De Tijd* 7 november 1933, p. 3. Zie uitvoerig: het hoofdstuk ‘National Socialist Criminal Law’ in H. Pauer-Studer, *Justifying Injustice. Legal theory in Nazi Germany*, Cambridge: Cambridge University Press 2020, p. 79 e.v. (p. 80-81).

³⁸ Pas diep in 1934 zouden de ministeries van justitie van de verschillende Duitse staten (zoals Beieren en Pruisen) opgaan in het rijksministerie. Over Freisler: D. Venema, ‘Rechtspraak als staatsterreur. Roland Freisler, beul van het recht’, *Ars Aequi* 2010/2, p. 128 e.v.

³⁹ Y. Buruma (red.), *100 jaar strafrecht. Klassieke teksten van de twintigste eeuw*, Amsterdam: Amsterdam University Press 1999, p. 15-17 en Y. Buruma, *Wat is een goede rechter? Een mentaliteitsgeschiedenis (1900-2020)*, Nijmegen: CPO, Radboud Universiteit 2016, p. 16-23. Vgl. ook D. Venema, *Rechtens in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2007, p. 109 e.v.

dig feit was gebaseerd op de wil van de overtreder van de wet: iemand was strafbaar als hij besepte in strijd te handelen met het *'gesundes Volksempfinden'*.⁴⁰

Deze bijdrage gaat over de vraag of Nederlandse strafrechtjuristen kennis hadden van de ontwikkelingen die het Duitse strafrecht onder invloed van het nationaalsocialisme in de jaren dertig van de vorige eeuw heeft doorgemaakt, de centrale ideeën van dit 'nieuwe' strafrecht en hoe zij hierop hebben gereageerd. Sommige ideeën, zoals de toelaatbaarheid van analogische toepassing van strafbepalingen, het belang van de volksovertuiging als rechtsbron en meer aandacht voor de bescherming van gemeenschapswaarden dan voor die van rechten van het individu, spraken ook Nederlandse juristen aan.⁴¹ Henny Sackers, voor wie deze beschouwingen zijn bestemd, heeft altijd een grote belangstelling gehad voor (het (straf)recht in en tijdens) de Eerste en de Tweede Wereldoorlog. Ik hoop hem een aantal genoeglijke leesuren te bezorgen met deze bijdrage aan zijn *liber amicorum*.

2. Aandacht voor het Duitse nationaalsocialistische strafrecht in de Nederlandse juridische tijdschriften?

De vraag rijst wat het beleid was van de Nederlandse juridische tijdschriften ten opzichte van publicaties over het Duitse straf(proces)recht in de jaren dertig van de vorige eeuw. Strafrecht en politiek zijn namelijk nauw verweven. Het uitgangspunt van veel redacties was dat zij terughoudend wilden zijn in hun berichtgeving over (buitenlandse) politiek. Gold dat ook voor beschouwingen over strafrechtspolitik? J.M. van Bemmelen (1898-1982), hoogleraar strafrecht in Leiden en een van de redacteuren van het *Weekblad van het Recht*, bracht het uitgangspunt van de meeste redacties over deze kwestie het helderst onder woorden: omdat beschouwingen over politiek en het daarmee in verband staande recht 'evenzoovele slagen in het water' waren, 'zwijgt de redactie, wanneer over de grenzen de politiek meebrengt, dat tal van rechten worden ontnomen aan burgers, wanneer men daar wat men noemt, "vollkommen neues Recht schafft, das im bewussten Gegensatz steht zu dem bisherigen Recht".⁴² Uiteraard kwam er kritiek op de woorden van Van Bemmelen. De Rotterdamse advocaat A. Hijman (1877-1944, als Jood vermoord in Bergen-Belsen)

⁴⁰ H. Pauer-Studer, *Justifying Injustice. Legal Theory in Nazi-Germany*, p. 87. Uiteraard waren de nazi-juristen het vaak onderling niet eens en bestonden er onderlinge meningsverschillen. Wellicht ten overvloede merk ik op dat kritiek op het Duitse strafrecht al voor de machtsovername door de nazi's hoorbaar was onder Duitse juristen.

⁴¹ In algemene zin al eerder: C.J.H. Jansen, 'De Duitse Themis op de pijnbank. Het Duitse nationaalsocialisme in het *Weekblad van het Recht* en het *Nederlands Juristenblad* (1933-1940)', *NJB* 2010, p. 1818 e.v.

⁴² J.M. van Bemmelen, 'Het *Weekblad van het Recht* en de buitenlandsche politiek', *W.* 1933/12.652, p. 2. Ook J.M. van Bemmelen, 'De taak van het Strafrecht', *W.* 1933/12.653, p. 1 en Redactie *NJB* (J.C. van Oven), 'Themis op de pijnbank', *NJB* 1933, p. 469 e.v.

sprak over een pijnlijke verbazing, waarin het zwijgen van het *Weekblad* zijn lezers sinds maanden gevangenhiel. Het recht in Duitsland was niet meer voor allen gelijk. Er was sprake van discriminatie, met als toetssteen de fictie van de samenstelling van het bloed in iemands aderen. ‘Die discriminatie (...) vertoont zich daar nu eens in de wetgeving (ambtenarenrecht, toelating tot de balie, tot de universiteit) dan weer in de rechtspraak (ontslag van werknemers, redres tegen deloyale concurrentie, tegen boycot) en natuurlijk het meest in bestuursmaatregelen.’⁴³ Van Bemmelen nuanceerde zijn eerder ingenomen standpunt dat buitenlandse politiek geen bespreking kreeg in het *Weekblad*. Zij kreeg dat wel, indien zij in Nederland tot dezelfde verschijnselen leidde. Nu wilde het geval dat er Nederlandse strafrechtjuristen waren die in Nederland – zoals in Duitsland – een hardere strafrechtelijke koers wilden varen. Daarom was een woord van protest toch op zijn plaats. Louter door politiek ingegeven Duitse maatregelen bleven echter buiten bespreking, zoals die aangaande de concentratiekampen. Stilzwijgen hierover betekende overigens geen instemming. ‘Maar afkeuring der door Mr. Hijman genoemde onderwerpen, afkeuring ook van het misbruik dat van concentratiekampen wordt gemaakt, afkeuring van het verlenen van terugwerkende kracht aan een strafwet, die iemand zijn hoofd kan kosten, brengt nog niet met zich dat de tijd reeds gekomen is daarover uitvoerig te spreken. De redactie beschouwde het als zoo van zelf sprekend dat deze verschijnselen ook door haar werden afgekeurd, dat zij het niet nodig oordeelde zulks uitdrukkelijk te zeggen.’⁴⁴

Nederlandse strafrechtjuristen bespraken – ondanks het redactionele beleid – in tijdschriften als het *Tijdschrift voor Strafrecht*, het *Weekblad van het Recht*, het *Maandblad voor Berechting en Reclasseering van volwassenen en kinderen* en het *Nederlandsch Juristenblad* uitvoerig de strafrechtelijke ontwikkelingen in nazi-Duitsland (waarbij zij overigens de politiek wel degelijk raakten). Hun houding ten aanzien van de nieuwe nationaalsocialistische regelingen, denkbeelden en literatuur was aanvankelijk welwillend. Zo prees B.M. Taverne (1874-1944), vanaf 1922 raadsheer in de Hoge Raad, het boekje van Wolf over *Krisis und Neubau der Strafrechtreform* in het *Tijdschrift voor Strafrecht* als ‘een schitterend betoog van diepen wetenschappelijken zin’. Wolfs met diepe overtuiging voorgedragen beschouwingen bleven zijns inziens de lezer van begin tot het einde boeien en hij kon ze iedereen aanbevelen, of die het nu met Wolf eens was of niet.⁴⁵ Ook B.V.A. Röling (1906-1985), privaatchoofddocent in Utrecht (later rechter in het Tokyo-tribunaal en hoogleraar in Groningen), wees er in 1933 op dat de nieuwe Duitse regelingen naast slechte zijden ook goede zijden hadden. ‘Onjuist lijkt het te spreken van een terugkeer tot barbaarsche tijden, ook

43 A. Hijman, *W.* 1933/12.659, p. 7. Over Hijman: J. Meihuizen, *Smalle marges. De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam: Boom 2010, p. 225, 27, 31-32, 209, 228 en 279.

44 [Reactie van de redactie], *W.* 1933/12.659, p. 7. Van Bemmelen verwees naar de lex-Van der Lubbe van 21 maart 1933, die met terugwerkende kracht de doodstraf had ingevoerd.

45 B.M. Taverne, ‘Boekbespreking’, *Tijdschrift voor Strafrecht* 1933, p. 305 en p. 307.

al grijpt men hier en daar terug naar middeleeuwse instituten.⁴⁶ De Rotterdamse rechter A.J. Marx (evenals Hijman in de oorlog als Jood vermoord) tot slot was van mening dat het goede moest worden gezien 'met onverholven vreugde, waar we het ook aantreffen', zelfs in nationaalsocialistisch Duitsland en 'dat wij juist als tegenstanders dier beweging zijn goede zijden recht moeten doen wedervaren, en dan niet verdektelijk, maar ronduit met de waardeering, die we voelen.'⁴⁷

3. De Duitse ervaringen van de Amsterdamse rechter Nico Muller (1879-1965)

Muller had na de machtsovername van Hitler een studiereis gemaakt door Duitsland. Hij had daar een aantal 'officieele en onofficieele' personen gesproken en literatuur verzameld en gelezen, onder meer Dahm/Schaffstein en Wolf. Op deze wijze had hij kennisgenomen van de positie van nationaalsocialistisch Duitsland ten opzichte van het strafrecht. Hij probeerde een objectief oordeel te geven over wat hij had gezien en gelezen en liet zijn persoonlijke oordeel achterwege. Zijn bezoek was ingegeven door het gevoel dat het (Nederlandse) strafrecht in crisis verkeerde en dat de opvoedingsgedachte – waarvan hij de apostel was – tot stilstand was gekomen. Hij signaleerde – met name in Duitsland, Italië en Rusland – een tendens die meer 'op het algemeene' of het massale was gericht dan op 'het individueele'. 'Zoo wordt het duidelijk dat in onzen tijd met kracht een dubbele strafrechtelijke eisch wordt gesteld: de eisch van krachtig strafrecht en de eisch van straffen met beoogde algemeene werking.' Vooral in Duitsland bedreigde de roep om 'harde' straffen het ideaal van de opvoedingsgedachte door middel van reclassering. In Nederland dreigde hetzelfde te gebeuren, niet alleen vanwege financiële beperkingen, maar door de overwoekering van de opvoedingsgedachte via reclassering door een voorkeur voor straffen die een generaal preventieve werking moesten hebben.⁴⁸

In het septembernummer van het *Maandblad voor Berechting en Reclassering* publiceerde Muller een nauwgezet verslag van wat hij in nationaalsocialistisch Duitsland

46 Rölting, 'Moderne strafvoltrekking in Deutschland, II', p. 2. Taverne was een broer van Röltings moeder. Volgens zijn biograaf was Rölting sterk beïnvloed in zijn beroepskeuze door Taverne. Zie H. Rölting, *De rechter die geen ontzag had. Bert Rölting en het Tokiotribunaal*, Amsterdam: Wereldbibliotheek 2014, p. 24.

47 A.J. Marx, 'Naar aanleiding van "Themis op de pijnbank"', *NJB* 1933, p. 508. Van Oven deelde Marx' standpunt in geen enkel opzicht. De nazi's vertraptten strafrechtelijke beginselen als de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en geen straf zonder voorafgaande wettelijke strafbepaling. Daarom was het noodzaak ze te prijzen, vol enthousiasme, 'juist zoals men de vaccinatie prijst als de pokken dreigen'. Zie J.C. van Oven, 'Reactie', *NJB* 1933, p. 510.

48 N. Muller, 'Crisis in het strafrecht', *Maandblad voor Berechting en Reclassering* 1933, p. 207-213. Hij zou een jaar later een vergelijkbare reis door Oostenrijk maken. Zie N. Muller, 'Streng strafrecht in een vriendelijk land', *Maandblad voor Berechting en Reclassering* 1934, p. 257 e.v.

had opgestoken van het Duitse strafrecht. Hij gaf een overzicht van de relevante literatuur en wetgeving. Hij wees erop dat het nieuwe Duitse strafrecht de staat en zijn gezag voorop plaatste. Het achtte de bescherming van het Duitse volk en het Duitse ras van groter belang dan die van het individu. De nieuwe maatregelen hadden tot een verscherping van de straffen geleid (er vond bijvoorbeeld een uitbreiding van het aantal strafbare feiten plaats waarop de doodstraf stond) en van de uitvoering ervan. Het overzicht van Muller bevatte ook enkele ‘explosieve’ passages. Ik citeer ze letterlijk. De eerste luidde als volgt:

‘Er is daarbij één woord gesproken en geschreven, dat mij goed heeft gedaan. Dat is het woord van minister-president Goering, die op een conferentie sprak over de “Schlagkraft der Gerichte”: de strijdbaarheid van de Rechtbanken.’ (...) ‘Maar het is goed de waarheid onder de oogen te zien. En het is goed zeemans-Hollandsch (...) wat minister Goering gesproken heeft.’

De andere passage luidde:

‘En de practijk der Rechtbanken. Daar mogen wij niet van spreken zonder eerst op twee gezegende verschijnselen te wijzen. Van den Rechter wordt in Duitschland weer persoonlijkheid verlangd – en persoonlijkheid wordt hooger gesteld dan juristerij.’⁴⁹

Muller had ook nog een ‘moraal’ voor zijn lezers in petto: eenieder moest erkennen dat de liberale strafrechtelijke periode in Duitsland voorbij was.⁵⁰

Een storm van kritiek barstte los naar aanleiding van Mullers reis en beschouwingen. De Amsterdamse hoogleraar in de sociologie en criminologie, W.A. Bongers (1876-1940), reageerde opmerkelijk fel. Reizen in Duitsland, zo schreef hij, was alleen mogelijk voor iemand, ‘die sympathiek tegenover het regime staat of in ieder geval zich nimmer in ongunstigen zin erover heeft geuit (...).’ Muller was kennelijk vergeten dat er in Duitsland zoiets als concentratiekampen waren. Hij durfde neer te schrijven ‘dat van den Duitschen rechters weer persoonlijkheid wordt verlangd, terwijl hem toch bekend moet zijn, dat rechters die niet voor het Nazidom bukten, naar een concentratiekamp verdwenen.’ Muller was – aldus Bongers – ongetwijfeld zijn naïviteit verloren ten aanzien van het nazi-recht, maar hij had als ‘neophiel’

49 N. Muller, ‘Nieuw strafrecht in nieuw Duitsland’, *Maandblad voor Berechting en Reclasseering* 1933, p. 260. Opmerkelijk was de lof die Muller over had voor de persconferenties van de Duitse regering, zodat ‘alle volksgenooten’ op de hoogte konden komen van de nieuwe wetgeving (p. 265).

50 Muller, ‘Nieuw strafrecht in nieuw Duitsland’, p. 272. Muller was eigenlijk vooral naar Duitsland gereisd om te onderzoeken of de nieuwe Duitse maatregelen leidden tot meer efficiency en besparing in de Duitse strafrechtssketen. Zie zijn artikel ‘Enkele mogelijkheden tot constructieve bezuiniging’, p. 272 e.v.

kennelijk iets voor de nieuwe orde in Duitsland gevoeld.⁵¹ Het *NJB* publiceerde op 16 september 1933 een anonieme ingezonden brief (waarachter redacteur en Leids hoogleraar in het Romeinse recht J.C. van Oven (1881-1963) schuilging). De redactie (Van Oven zelf) reageerde op deze brief. Zij huldigde het beginsel dat zij het uiterste moest doen om de politiek buiten de kolommen van het tijdschrift te houden, omdat politieke hartstocht het onbevengende juridisch oog benevelde. Zij was erg geschrokken van het artikel van Muller in het *Maandblad*, die voor de vernieuwing van het strafrecht ook naar Duitsland had gekeken. Het recht werd echter verkracht in Duitsland. Themis lag op de pijnbank en bloedde uit duizend wonden. De redactie vreesde dat de Nederlandse jurist werd geïnfecteerd door de Duitse ziekte.⁵²

Het artikel van Muller in het *Maandblad* was eveneens voor de redactie van het *Weekblad* aanleiding om in de pen te klimmen. Van Bemmelen wees expliciet op de twee hierboven geciteerde passages.⁵³ Hij wilde – zoals eerder gezegd – zich liever niet inlaten met politiek, maar wenste een uitzondering te maken voor de nationaal-socialistische *strafrecht*spolitiek omdat die los van de politiek ook voor Nederland van betekenis was. Hij liet vervolgens de uitgangspunten van het nieuwe Duitse strafrecht (vooral aan de hand van het boekje *Liberales oder autoritäres Strafrecht* van Dahm/Schaffstein) de revue passeren, zoals opvoeding van de dader door straf, het herstel van de autoriteit van de staat, de straf als symbool voor het volk, de uitbreiding van de doodstraf, het afschaffen van de regel *nulla poena sine lege*, etc. Van Bemmelen was kritisch over de ‘moraal’ die Muller aan het einde van zijn verhaal formuleerde: ‘Is deze moraal inderdaad juist? Is de tijd van het liberale strafrecht voorgoed voorbij en zoo ja: Alleen voor Duitschland of ook voor ons?’ Hij wees er voorts op dat tal van rechters – ook in Nederland en al voordat de nazi’s in Duitsland aan de macht kwamen – meenden dat ‘te zacht’ werd gestraft en dat er te weinig rekening werd gehouden ‘met den indruk dien dit “gefühlsmässig” op het geheele volk zou maken’. Van Bemmelen vond echter zowel het verwijt van ‘*Humanitätsduselei*’ als dat van te weinig irrationaliteit onverdiend. Hij vond het bovendien niet zonder gevaar om de kwalificatie ‘gezegend verschijnsel’ te bezigen voor de constatering dat de rechters eindelijk weer ‘*Schlagkraft*’ (‘meer persoonlijkheid’) tentoonspreidden.⁵⁴

Muller reageerde zowel in het *NJB* als in het *Weekblad* op de beschouwingen van Van Oven en Van Bemmelen. Hij meende dat beide redacteurs hem verkeerd hadden

51 W.A. Bongers, ‘Het “nieuwe” strafrecht’, *Rechtsgeleerd Magazijn* 1935, p. 239-241.

52 Redactie *NJB* (J.C. van Oven), ‘Themis op de pijnbank’, *NJB* 1933, p. 469 e.v. Van Oven hekelde in een ander artikel de al genoemde lex-Van der Lubbe, wiens veroordeling tot de dood berustte op de schending van het *nulla poena*-beginsel (een wetsbepaling met terugwerkende kracht). J.C. van Oven, ‘Objectief recht’, *NJB* 1933, p. 709-713.

53 J.M. van Bemmelen, ‘Nieuw strafrecht in nieuw Duitschland’, *W.* 1933/12.645, p. 3-4.

54 J.M. van Bemmelen, ‘De taak van het strafrecht’, *W.* 1933/12.653, p. 1-2. Hij besprak in 1937 een uitvoerige kritiek op de visie van Dahm en Schaffstein: ‘Nieuw geluid in de Duitse Strafrechtswetenschap’, *NJB* 1937, p. 677 e.v.

begrepen. Hij was geen voorstander van een ‘hard’ strafrecht en hij stelde persoonlijkheid niet hoger dan juristerij. Het strafrecht was even levend als de maatschappij, maar Muller wenste desondanks geen wijzigingen in de fundamenteën van het strafrecht, wel in de praktische uitvoering van het strafrecht. Tot de fundamenteën van het strafrecht behoorden de straf en de reclassering. Hij verwierp daarom ook de principiële verwerping van de opvoedingsgedachte door Kerll in het *Denkschrift*. ‘Het nationaal socialisme dat de volkskracht tot einddoel heeft, moet de straf gebruiken die den Staat versterkt, maar mag niet de opvoeding verzuimen die mede haar taak heeft bij de versterking van de volkskracht.’⁵⁵

Muller bleef de Nederlandse strafrechtjuristen verbazen met zijn opvattingen. In Duitsland groeide de belangstelling voor de generaal preventieve werking van het strafrecht. De staat eiste steeds dringender de handhaving van zijn recht op, onder meer via de invoering van nieuwe strafbare feiten. Zij waren uitdrukking van nieuwe normen, die nog niet bij iedereen vaststonden. ‘Massale inprenting’ van die normen door onvoorwaardelijke vrijheidsstraffen leek volgens Muller de beste oplossing. Zij voorzag in de behoefte om de bevolking op te voeden tot een innerlijke verwerping van de nieuwe strafbare gedragingen. Deze behoefte bestond alleen wanneer het groepsgevoel niet deugde, wanneer de groep overtreding van de nieuwe regels als iets normaal beschouwde. Muller noemde dit ‘specialisatie’ van de generale preventie.⁵⁶ Röling had zo zijn twijfels. Hoe was het te rechtvaardigen dat iemand hard(er dan ‘normaal’) werd gestraft, omdat de groep waartoe hij behoorde de strafwaardigheid van de gedraging niet onderkende. Ook zag hij weinig schoonheid in een berekend-doelmatige hardheid van een onvoorwaardelijke straf.⁵⁷ Bongers vond Mullers ‘nieuwe leer’ gif. Maar al te gemakkelijk bijvoorbeeld kon de verkeerde persoon hard aangepakt worden waardoor het rechtsgevoel van de ‘klasse’ of groep werd geschokt.

55 N. Muller, ‘Duitsch Strafrecht’, *W.* 1933/12.659, p. 7 en de reactie daarop van Van Bemmelen (die verheugd was dat Muller de zachtmoedigheid niet wilde vergeten). N. Muller, ‘Aan de Redactie van het Nederlandsch Juristenblad (Sine ira – met studio)’, *Maandblad voor Berechting en Reclasseering* 1933, p. 312-314. Zie ook J.C. van Oven, ‘N. Muller en wij’, *NJB* 1933, p. 524-525. Van Oven ontkennde dat zijn weergave van Mullers woorden ‘onvergeeflijk onjuist’ was en ‘een culpose “mis-interpretatie”’. De lezer mocht oordelen.

56 N. Muller, ‘De straf in het strafrecht. Taak en schoonheid van de onvoorwaardelijke straf’, *Tijdschrift voor Strafrecht* 1934, p. 15 e.v.

57 B.V.A. Röling, ‘Generaal-preventieve straffen’, *W.* 1934/12.730, p. 1-2. Röling zag celstraf als ongeschikt voor de opvoeding van een veroordeelde tot het maatschappelijk leven. Zie zijn inaugurele rede als privatdocent ‘De opvoedingsgedachte in het strafrecht’ (‘s-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1933). Vgl. N. Muller, ‘Over de opvoedingsgedachte in het strafrecht’, *Maandblad voor Berechting en Reclasseering* 1934, p. 33 e.v. Vgl. B.V.A. Röling, ‘De ontwikkeling van het strafrecht in het buitenland’, *NJB* 1934, p. 11 e.v. Hij wees op het tweesporenbeleid in Duitsland: enerzijds moest het uit zijn met de ‘*Humanitätssuselei*’ en was er de roep om strenge straffen, anderzijds stonden naast de straffen nog steeds maatregelen (tegen gedeeltelijk ‘ontoerekenbaren’, dronkaards en werkschuwen).

Iedere staat, die zich door hard straffen in stand wil houden, stond zwak, aldus Bongers.⁵⁸ De angst bestond bovendien dat de strafrechter zich niet al te zeer meer zou verdiepen in de persoonlijke omstandigheden van de verdachte.⁵⁹

4. Het Denkschrift van Kerll en *Das kommende Deutsche Strafrecht* (1934)

De nazigeschriften over het strafrecht kregen in Nederland de nodige aandacht. De toon was – zoals gezegd – soms opmerkelijk positief. Over het ambtsbericht van Gürtner c.s., *Das kommende Deutsche Strafrecht*, schreef de redactie van het *Tijdschrift voor Strafrecht* lovende woorden, omdat het over het algemeen een ‘bezonkener’ indruk maakte dan het *Denkschrift*. Het bericht was zeer lezenswaardig en:

‘het bevat tal van denkbeelden, die ook te onzent zouden moeten worden overwogen, als wij tot herziening van ons strafrecht zouden komen’.⁶⁰

Taverne besprak *Das kommende Deutsche Strafrecht* (en het ‘vermaarde’ *Denkschrift*) in het *Tijdschrift voor Strafrecht*. Volgens hem stond het nationaalsocialistische strafrecht heel wat dichter bij het volk dan het ‘oude’ strafrecht dat het vergeldende in straf als iets onzinnigs zag. Hij vroeg zich af of de geschriften van Kerll en Gürtner opnieuw een stroom aan publicaties moesten ontketenen. ‘Mij dunkt, het ligt meer in den aard der nationaal-socialistische politiek om maar in eens met een nieuw wetboek voor den dag te komen.’ Toch lieten de geschriften vele belangrijke punten onopgelost. ‘Hier moet de Schlagkraft van de nat.-soc. autoriteiten nu eindelijk maar eens de knoop doorhakken.’⁶¹ Taverne kondigde nogal wat nieuw verschenen Duitse boeken in het *Tijdschrift* aan. Soms werd de overstelpende hoeveelheid aan nieuwe Duitse literatuur hem te veel: ‘Wij zitten hier weer midden in het nationaalsocialistische strafrecht en wanneer men let op de talrijke artikelen, brochures en boeken na de bekende Preussische Denkschrift over dit onderwerp verschenen, dan vraagt men zich af, of men niet te veel van het goede krijgt.’ Dat gold zeker, als de schrijver een nationaalsocialistisch stokpaardje bereed. ‘[Over] Schr.’s opmerkingen over Rasseverrat, Verletzung der Rassenehre, Rassegefährdung nb. als strafbare feiten (...) zal ik maar zwijgen (...). Dit gaat alles te zeer tegen onze opvattingen in. Dat

58 Bongers, ‘Het “nieuwe” strafrecht’, p. 242 e.v.

59 G.E. Langemeijer, ‘Volksopvoeding door den strafrechter’, *NJB* 1934, p. 293 e.v. en p. 309 e.v. en J.M. van Bemmelen, ‘De Steundelicten’, *NJB* 1936, p. 10 e.v.

60 Redactionele meeningen en meningsverschillen, ‘Enkele ideeën voor een nieuw Wetboek van Strafrecht’, *Tijdschrift voor Strafrecht* 1934, p. 242. Zie ook ‘Nieuw Duitsch Strafrecht’, *Het Vaderland* 29 augustus 1934, p. 5, met een verslag van een persconferentie van Gürtner over de stand van de strafrechtshervorming in Duitsland.

61 B.M. Taverne, ‘Boekbespreking’, *Tijdschrift voor Strafrecht* 1934, p. 268-273.

schrijver andere rassen niet minderwaardig achtte, zou velen moeite kosten aan de oprechtheid van deze betuiging te geloven.⁶²

Het *Denkschrift* van Kerll kwam ook terug in het preadvies dat J.P. Hooykaas (1900-1971), vanaf 1925 ambtenaar bij het ministerie van Justitie, in 1934 schreef voor de Nederlandse Juristen-Vereeniging over de gemeenschapsgedachte in het strafrecht (kwam de gemeenschap tekort ten gevolge van de bescherming van de individuele vrijheid in het straf- en strafprocesrecht?).⁶³ Dit preadvies was sterk beïnvloed door de ontwikkelingen in Duitsland. Hooykaas had grondige kennis van de moderne Duitse literatuur. Hij opende het met een citaat, ontleend aan Kerlls *Denkschrift*.⁶⁴ Het preadvies wekte ergernis op bij Van Bemmelen. In Duitsland werd, zo schreef hij, 'van de daken geroepen dat nu verder de gemeenschap voorop zal staan en het individu er slechts voor de gemeenschap is'. Het was echter zelfoverschatting van de strafrechtsbeoefenaren te denken dat de maatschappij door het strafrecht te veranderen was. 'Aan de hier bedoelde zelfoverschatting lijdt het strafrecht in Duitschland (...)' Van Bemmelen wond zich op over de omvang en inhoud van Hooykaas' preadvies. Die had het als zijn taak beschouwd 'om een kleine Denkschrift van 160 bladzijden op te stellen'. Van Bemmelen vond het verder gespeend van ieder gevoel voor realiteit en relativiteit der dingen.⁶⁵ Bongers maakte gehakt van het preadvies van Hooykaas. Diens inleidende beschouwingen over de verhouding tussen individu en gemeenschap waren geschreven door iemand die van sociologie niet de flauwste notie had. Zij vormden sterke vereenvoudigingen van de politieke en economische geschiedenis in de 19^e en 20^e eeuw. 'Het zou om te lachen zijn als het niet zo diep treurig was, dat zulke kost aan een gezelschap als de Ned. Juristen Vereeniging wordt voorgezet.' Bongers gaf Hooykaas de raad: 'studeer eens eenige jaren rustig sociologie en sociale economie (...)' Hooykaas' beschouwingen over de algemene beginselen die aan een nieuw Wetboek van Strafrecht ten grondslag

62 B.M. Taverne, 'Boekbespreking', *Tijdschrift voor Strafrecht* 1934, p. 262 en p. 264.

63 I.P. Hooykaas, 'Komt bij de bescherming van de individuele vrijheid in ons huidig strafrecht en strafprocesrecht de gemeenschap te kort? Zoo ja, welke wijzigingen dienen dan in onze wetgeving te worden aangebracht?', *HNJV* 1934-II, p. 1. Op p. 44 citeerde Hooykaas een lang stuk uit een hoofdstuk van Freisler in het *Denkschrift*. Zie over dit preadvies: J.H.A. Lokin en C.J.H. Jansen, *Tussen droom en daad. De Nederlandse Juristen-Vereeniging 1870-1995*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1995, p. 201 e.v. Vgl. voortbouwend op het preadvies I.P. Hooykaas, 'De toekomst van het strafrecht', *Tijdschrift voor Strafrecht* 1936, p. 405 e.v.

64 Op p. 57 van zijn preadvies ontleende hij een motto aan *Mein Kampf* van Hitler. De houding van Hooykaas was in de oorlogsjaren overigens onberispelijk: 'dat bij de ambtenaren gedurende den geheelen tijd der bezetting de figuur van Mr. Hooykaas door zijn moreelen moed, zijn eerlijkheid en zijn vasthouden aan eenmaal voor zichzelf vastgestelde principes steeds gerespecteerd is geworden.' Zie M.E. Verburg, *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie 1940-1945. Een departement in oorlogstijd*, Amsterdam: Boom 2016, p. 386.

65 J.M. van Bemmelen, 'De Nederlandsche Juristenvereeniging II. Individuele vrijheid en gemeenschapsbelang op de weegschaal', *W.* 1934/12.767, p. 1-2.

zouden moeten liggen, waren zo vaag dat zij bestemd waren om zo veel mogelijk delicten te kunnen formuleren. Niemand maakte ook maar enige kans om uit handen van de strafrechter te blijven. Bongers maakte zich vrolijk over de strafbaarstellingen van belediging van de Volkenbond en het internationale recht die Hooykaas had voorzien in zijn nieuwe Wetboek. 'Niet zonder humor is dat er zich niemand zoozeer aan belediging van den Volkenbond heeft schuldig gemaakt als Hitler c.s., aan wien N.B. Mr. Hooykaas het motto van dit hoofdstuk ontleent!' De conclusie van Bongers mag helder zijn: 'In ernst: men gelooft toch zijn oogen niet, dat zulke kool aan een gezelschap als de Ned. Juristen Vereeniging wordt voorgesteld.'⁶⁶

De 'nieuwste' Duitse publicaties bleven na 1934 de gemoederen van Nederlandse strafrechtjuristen bezighouden (en verontrusten). G.H.A. Feber (1900-1982), op dat moment waarnemend griffier bij het hof Den Haag, vanaf 1945 lid van de Bijzondere Raad van Cassatie en vanaf 1946 lid van de Hoge Raad, merkte in zijn overzicht van de buitenlandse literatuur in het *Tijdschrift voor Strafrecht* van 1935 op dat de nieuwe staatkundige orde in Duitsland een grote invloed had op de strafrechtelijke denkbeelden. Hij kon het begrijpen dat een bepaalde economische conjunctuur ('hier zoowel als elders') een zekere strengheid en doortastendheid eiste in de strafrechtspraktijk, maar het werd anders en bedenkelijker wanneer het strafrecht primair de sociale verhoudingen ging beheersen. Het bepaalde zich dan niet langer tot misdaadbestrijding, maar het ging het vademecum vormen voor de totale staat. En allerbedenkelijkst was het indien 'men' het strafrecht in dienst stelde van een zuiver politieke strijd. In welke mate deze bedenking voor Duitsland gold, was voor een buitenstaander moeilijk te overzien, aldus Feber. Hij zette zich voorts aan de bespreking van een achtstal opstellen in het *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* (onder andere van Georg Dahm, Friedrich Schaffstein en Heinrich Henkel (1903-1981), NSDAP'er van het eerste uur en hoogleraar Strafrecht in Frankfurt en later Breslau). De stukken grepen ten dele terug op het *Denkschrift* van Kerll en het ambtsbericht van Gürtner.⁶⁷

De Utrechtse hoogleraar W.P.J. Pompe (1893-1968) vertelde in 1934 voor de Vereniging voor Strafrechtspraak over de hedendaagse geestelijke stromingen in verband met het Nederlandse strafrecht. Hij kwam onvermijdelijk te spreken over wat er in Duitsland gebeurde op het gebied van het strafrecht. 'Men hoort er van ras en bloed, liberaal en autoritair, individualisme en rationalisme, nationaal-socialisme. Den invloed op strafstelsel en strafproces moet men zelf projecteeren uit de beginselen. (...) Wolf noemde ze meer emotioneel dan intellectueel (...).' Strafstelsel en strafproces behoren echter een nationaal karakter te hebben, 'overeenkomstig den eigen Nederlandschen aard, waarbij we ons te hoeden hebben voor Duitsche invasie.' Daaraan voegde Pompe de geruststellende woorden toe: 'Het gevaar voor

⁶⁶ Bongers, 'Het "nieuwe" strafrecht', p. 256 e.v., 257, 261, 262.

⁶⁷ G.H.A. Feber, 'Overzicht uit de buitenlandsche tijdschriften', *Tijdschrift voor Strafrecht* 1935, p. 98 e.v. (p. 100).

den Duitschen invloed is echter niet heel groot.⁶⁸ Hij zal later nog wel eens over deze woorden hebben nagedacht.

Berichten uit Duitsland lieten steeds minder twijfel bestaan over de richting van het nieuwe Duitse recht: ‘Wat Hitler als “Duitsch Recht” wenst in te voeren en gedeeltelijk reeds ingevoerd heeft, is drijfzand van het allergevaarlijkste karakter. Het beginsel dat Recht is, wat door den Rechter in aanleuning aan de “volksontervinding” als zoodanig gevoeld wordt, en dat dus niet de letter maar de geest van de wetgeving den nationaal-socialistischen Rechter moet voorschrijven te vonnissen “naar het natuurlijke rechtsgevoel van de massa”, is naar ons gevoelen het begin van het einde van elk rechtsbegrip (...).’⁶⁹

5. Het Internationaal Straf en Penitentiair Congres te Berlijn (1935)

Op 28 juni 1935 werden in Duitsland twee wetten afgekondigd die de verwezenlijking van enkele belangrijke nationaalsocialistische idealen betekenden: Gesetz zur Änderung des Strafgesetzbuchs vom 28. Juni 1935 en een Gesetz zur Änderung von Vorschriften des Strafverfahrens und des Gerichtsverfassungsgesetzes vom 28. Juni 1935.⁷⁰ Röling besprak de inhoud van beide wetten. Hij begon deze bespreking als volgt:

‘Er geschiedt onrecht in Deutschland, veel onrecht en hevig onrecht. Er is onrecht daarbij, dat van hoogerhand niet alleen wordt geduld, maar zelfs bevorderd. Is dit de reden om de Duitse litteratuur en wetgeving verder te negeeren? Allerminst. De nieuwe orde heeft naast het meest afkeurenswaardige ook voortreffelijke dingen gedaan.’⁷¹

Een van de belangrijkste ‘vernieuwingen’ in het Duitse strafrecht betrof de invoering van een nieuwe paragraaf 2, die de analogische toepassing van strafbepalingen mogelijk maakte. Zij was ook voor Nederland interessant.

68 Ontleend aan B.V.A. Röling, ‘De Vereeniging voor Strafrechtspraak te Zwolle’, W. 1934/12.750, p. 1-2.

69 ‘Brieven uit Berlijn’, afgedrukt in meer kranten, zoals *Delftsche Courant* 27 december 1934 voorpagina; *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* 24 december 1934 (tweede blad) en *Haagsche Courant* 28 december 1934, voorpagina.

70 Zie voor de nazi-strafwetgeving: A. Buschmann, *Nationalsozialistische Weltanschauung und Gesetzgebung 1933-1945*, Band I: Grundlinien einer Entwicklung, Wenen: Verlag Österreich 2015, p. 131 e.v. Vgl. over de tweede wet: H. Winkel, ‘De ontwikkeling van de rechtseenheid in Duitsland’, *NJB* 1936, p. 113 e.v.

71 B.V.A. Röling, ‘De ontwikkeling van het strafrecht in Deutschland’, W. 1935/12.959, p. 1. Zie ook ‘In het Derde Rijk. Het strafrecht op zijn kop’, *De Limburger* 13 augustus 1935, voorpagina.

‘Bestraft wird, wer eine Tat begeht, die das Gesetz für strafbar erklärt oder die nach dem Grundgedanken eines Strafgesetzes und nach gesundem Volksempfinden Bestrafung verdient. Findet auf die Tat kein bestimmtes Strafgesetz unmittelbar Anwendung, so wird die Tat nach dem Gesetz bestraft, dessen Grundgedanke auf sie am Besten zutrifft.’

Röling verwees naar de strijd die (zijn oom) Taverne al jarenlang (bijvoorbeeld in diens ‘magistrale’ annotatie bij het Electriciteitsarrest uit 1921) voor de toelaatbaarheid van de redenering naar analogie in het strafrecht had gevoerd. Hij concludeerde: ‘Alles tezamen is er dus reden onzen wetgever aan te raden in dit geval het Duitse voorbeeld te volgen.’⁷² De nieuwe wetgeving kwam ook aan bod op het Internationale Straf en Penitentiair congres, dat van 11 tot 24 augustus 1935 in Berlijn plaatsvond.

Het grote Berlijnse congres kreeg ruim aandacht in de Nederlandse tijdschriften en kranten. Er waren twintig Nederlandse juristen bij aanwezig, namens de Nederlandse regering onder andere W.A.J.M. Fick (1887-1971), lid van de Hoge Raad, en J.S. Korteweg (1890-1947), vanaf 1921 werkzaam op het ministerie van Justitie (onder meer als inspecteur van het gevangeniswezen).⁷³ Van Bemmelen deed er verslag van in het *Weekblad*. Hieruit bleek dat de nazi’s deze bijeenkomst van tientallen juristen uit vele landen hadden aangegrepen om de rechtstoestand in het nieuwe Duitsland te rechtvaardigen en aan te prijzen. Op de voorste rij in de zaal van de congresgangers zaten nazikopstukken als propagandaminister Joseph Goebbels (1897-1945), de president van de Akademie für Deutsches Recht, Hans Frank (1900-1946), Roland Freisler en Franz Gürtner. Zij spraken alle vier. De politiek drukte dus zwaar op het congres. Gürtner memoreerde in zijn lange speech het prijsgeven van het *nulla poena sine lege*-beginsel in de recente Duitse wetgeving. Naar nationaalsocialistische opvatting moest elke strafbare gedraging haar straf vinden. Ook wees hij op de nieuwe grondslag van het Duitse strafrecht: de misdadige wil. De rechter moest voor elk delict de straf afmeten aan de intensiteit van de misdadige wil. Frank beklemtoonde dat het in het Duitse strafrecht minder aankwam op duidelijkheid en scherpte van de wetbepalingen als op materiële gerechtigheid die telkens aan de hand van het ‘gesundes Volksempfinden’ moest

72 B.V.A. Röling, ‘De ontwikkeling van het strafrecht in Duitsland’, W. 1935/12.960, p. 3. Zie over de discussies in Nederland over de toelaatbaarheid van analogie in het strafrecht: C.J.H. Jansen, ‘Enige beschouwingen over het “nieuwe” strafrechtsdenken in de jaren dertig van de 20^e eeuw aan de hand van het legaliteitsbeginsel’, *Delikt en Delinkwent* 2006/4, p. 415 e.v. Röling veranderde later iets van standpunt (zie p. 425, noot 23).

73 Verburg, *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie 1940-1945. Een departement in oorlogstijd*, p. 385. Korteweg kreeg na de oorlog het verwijt dat hij zich te weinig principieel tegenover de bezetter had opgesteld.

worden vastgesteld. Hij bestond het zelfs om aan het einde van zijn rede aan de aanwezigen te vragen hun instemming te betuigen met het Duitse regime.⁷⁴

Van Oven ontplofte toen hij het verslag van de Berlijnse beraadslagingen had gelezen. Hij snapte niet waarom het congres uitgerekend in Berlijn plaatsvond. De officiële verklaring dat de diplomatieke betrekkingen nog niet waren verbroken en dat daarom een locatieverandering niet voor de hand lag, overtuigde hem nauwelijks. Cynisch schreef hij in het *NJB*: 'Het verheugt me, hiermee ten laatste de verklaring te vinden van het voor ons onverklaarbare verschijnsel, dat vertegenwoordigers van beschaafde volkeren in het land van concentratiekampen en Gestapo over strafrecht en gevangeniswezen zijn gaan praten. (...) Edoch ons bevredigt die verklaring allerminst.' Ronduit onbegrijpelijk vond hij dat de voormalige Groningse hoogleraar in het strafrecht J. Simon van der Aa (1865-1944), betrokken bij de organisatie van de conferentie, zich liet omhangen met een ereteken 'verleend door een regering die wat wij als recht beschouwen minacht en met voeten treedt'.⁷⁵ Ook Van Bemmelen verwees overigens in zijn al genoemde verslag van het congres naar de concentratiekampen. 'De concentratiekampen – ofschoon ternauwernood genoemd en aan de congressisten niet vertoond – wierpen hun schaduw over het congres.' Hij repte eveneens over het felle Duitse optreden tegen de Joden en tegen hen die een andere politieke of religieuze opvatting waren toegedaan. Daarnaast signaleerde hij dat sommige deelnemers aan het congres politiek erg onhandige uitspraken deden, zoals Nico Muller. Die poneerde de stelling (in de voertaal van het Congres): '*Dans le droit pénal les intérêts de la communauté doivent être mis au premier plan*' (in het Nederlands: 'het gemeenschapsbelang moet in het strafrecht op de voorgrond staan'). Alle Duitsers waren uiteraard voor de stelling. Muller had zich, aldus Van Bemmelen, moeten realiseren dat zijn standpunt in het nieuwe Duitsland geen gemeenplaats was, maar koren op de molen van de Duitse propaganda. Zijn eindindruk was 'dat het strafrecht in den huidige tijd in verschillende landen en vooral in Duitschland zoozeer onder den invloed der politiek staat, dat daardoor aan een rustige, objectief wetenschappelijke beschouwingwijze ook op een internationaal congres afbreuk wordt gedaan'.⁷⁶ Ook Muller deed verslag van het congres te Berlijn. Hij sprak zijn ergernis uit over het feit dat Korteweg, een van de

74 J.M. van Bemmelen, 'Het congres te Berlijn', *W.* 1935/12.962, p. 1; ook: 'Nieuw Duitsch Strafrecht', *De Tijd* 28 augustus 1935, voorpagina; 'Gemeenschap en individu in de rechtspraak. Meeningen botsen te Berlijn', *De Telegraaf* 23 augustus 1935, tweede blad, p. 3; V.H. Rutgers, 'Over het internationaal congres voor Strafrecht en Gevangeniswezen te Berlijn', *Tijdschrift voor Strafrecht* 1936, p. 59 e.v. (p. 62 e.v.), p. 66.

75 Redactie *NJB*, 'Het internationaal penaal en penitentiair congres te Berlijn', *NJB* 1935, p. 514-517. Reactie van J. Simon van der Aa, *NJB* 1935, p. 671-673; met nawoord van de redactie, p. 673-674. Zie ook Jansen, 'De Duitse Themis op de pijnbank', p. 1823-1824.

76 J.M. van Bemmelen, 'Het congres te Berlijn', p. 1-2. Van Bemmelen had reeds geschreven over de verscherping van de Duitse strafwetgeving: J.M. van Bemmelen, 'Castratie en sterilisatie', *W.* 1935/12.911, p. 1-2; zie ook Wachsmann, *Hitlers gevangenen*, p. 136 e.v. en p. 146 e.v.

Nederlandse regeringsvertegenwoordigers, namens de minister van Justitie afstand had genomen van zijn hoofdstelling dat het gemeenschapsbelang in het strafrecht op de voorgrond moest staan. Muller vond een 'officiële' demonstratie van Nederlandse verdeeldheid op een internationaal congres niet erg gelukkig. Kennelijk was het niet tot Muller doorgedrongen dat bijna geen enkele Nederlander blij was met zijn standpunt dat de unanieme steun van Duitse zijde kreeg. Er volgden verwarrende stemmingen, die geen duidelijke meerderheid opleverden voor of tegen Mullers stelling. Hijzelf kwam op grond daarvan tot de slotsom dat er niemand was in de gehele vergadering die geen zekere werking aan de opvoedingsgedachte wilde toekennen. 'Duitschland en Italië stelden zich met beslistheid op het standpunt dat de wezenlijke voordeelen van de opvoedingsgedachte voor het strafrecht moesten behouden blijven – mits men vrij zou blijven van wat zij beschouwden als de uitwassen van dat systeem.'⁷⁷ Muller beseftte niet dat dit voorbehoud de nazi's alle ruimte gaf om hun weg te gaan.

6. Slotbeschouwing

De conclusie op grond van het vorenstaande is onontkoombaar: de Nederlandse strafrechtjuristen waren uitstekend op de hoogte van de ontwikkelingen op strafrechtelijk gebied in Duitsland. Zij hadden zelfs gedetailleerde kennis van het nieuwe Duitse nationaalsocialistische strafrecht, van zijn uitwassen en discriminatoire karakter. Hoewel de redacties van de Nederlandse juridische tijdschriften de redactielijn hadden dat zij zich buiten de politiek wensten te houden en zij vonden dat er een strikte scheiding tussen de wetenschap en een beschrijving van de staatkundige ontwikkelingen in een bepaald land behoorde te zijn, hebben zij hun kolommen opengesteld voor analyses en beschrijvingen van het 'nieuwe' Duitse strafrecht. Vooral het *Denkschrift* van Kerll en het boekje *Das kommende Deutsche Strafrecht* van Gürtner hebben de pennen in beweging gebracht, niet alleen in Duitsland, maar ook in Nederland. Beide publicaties kregen in Nederland een geïnteresseerde ontvangst. Het strafrecht bevond zich – zo was de heersende mening – in een crisis. Wat moest zijn taak zijn? Wat was zijn rechtvaardiging? Wat was de taak van de strafrechter? Duitse wetgeving en literatuur konden antwoorden bevatten voor deze vragen die ook in Nederland waren gerezen. In Duitsland was de economische en morele crisis na afloop van de Eerste Wereldoorlog groot. De Weimar-republiek kon slechts op de sympathie van weinigen rekenen. De pleidooien

⁷⁷ N. Muller, 'Het internationaal congres te Berlijn', *Maandblad voor Berechting en Reclasseering* 1935, p. 260, e.v., p. 263-264, p. 268. Muller werd in 1943 door de bezetter ontslagen vanwege zijn protest tegen het ontslag van de raadsheren die het Leeuwarder arrest over Kamp Erica hadden gewezen. Over dit arrest: H.L.C. Hermans, *Om des Gewetens Wille. De geschiedenis van een arrest in oorlogstijd*, Leeuwarden: Friese Pers Boekerij 2003. Zie over Muller: J. Adriaanse, *Mits op waardige wijze... De Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak, 1923-1998*, [zonder plaats, zonder jaar] (1998), p. 17 en p. 42.

voor een ‘harder’ en ‘strenger’ strafrecht waren dan ook al geruime tijd in Duitsland hoorbaar voordat Hitler aan de macht kwam.⁷⁸ Als het in Duitsland stormde, dan waaide het in Nederland, zo luidde een bekend gezegde. De Nederlandse juridische tijdschriften zijn de ontwikkelingen op juridisch gebied in nazi-Duitsland blijven volgen tot aan het einde van de jaren dertig.⁷⁹ Ook in Nederland was namelijk sprake van een economische crisis. De als een olievlek om zich heen grijpende crisiswetgeving kende strafbepalingen van allerlei pluimage. Het strafrecht leek echter de strijd te verliezen tegen de oprukkende criminaliteit, die mede samenhang met werkloosheid, armoede en nieuwe strafbare feiten in de crisiswetgeving. In Nederland klonk eveneens de roep om een grotere vrijheid voor de rechter om strafwaardig gedrag aan te pakken. Het ‘autoritaire’ strafrecht verdween enige tijd na het einde van de oorlog in de mist van de geschiedenis. Nieuwe opvattingen over het strafrecht borrelden langzaam maar zeker op, zowel in Duitsland als in Nederland. Henny Sackers heeft ze opgezogen in zijn Nijmeegse studententijd. Later bewerkte hij de strafrechtelijke akker zelf, als wetenschapper en als praktijkjurist. Ik heb daar tot mijn vreugde bijna 25 jaar getuige van mogen zijn.

78 Vgl. P. Kleene, ‘Nationaalsocialistisch strafrecht’, *Tijdschrift voor Strafrecht* 1938, p. 231 e.v. Op p. 249:

‘Deze beschouwing kan tenslotte leiden tot een eindoordeel: veel van de in het “Denkschrift” en “Das kommende Deutsche Strafrecht” ontwikkelde beginselen en hervormingen zijn niet nieuw en zij vinden hun voorstanders ook bij aanhangers van den daar zoo gesmaden demo-liberalen staat (...).’

79 J.L. van Eck, ‘De bestrijding der misdaad in Duitschland onder het nationaal-socialistisch regiem’, *Tijdschrift voor Strafrecht* 1937 p. 91 e.v. Van Eck had Duitsland bezocht vanwege de Olympische Spelen. Hij was door zijn korte verblijf in Berlijn niet in staat geweest kritiek te geven. Hij was overal ‘met de meest mogelijke’ welwillendheid ontvangen.